

ÇEVİRİ YAZILI METİNLER TANIKLIĞINDA,
OSMANLI TÜRKÇESİNDE KALIP SÖZLER:
HAYIR DUALAR, BEDDUALAR*

Ömer YAĞMUR**

ÖZET

Çeviri yazılı metinler Batılı yazarlar tarafından Latin, Ermeni Kiril gibi alfabe sistemlerinde hazırlanmış Türkçe öğrenim kılavuzlarıdır. Türkçenin Avrupa'da yabancı dil olarak öğretimi açısından ilk ürünler sayılabilecek bu metinler genellikle konuşma dilini esas alan, uygulamalı bir yaklaşım tarzıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle içerisinde bir yabancınn Osmanlı topraklarında bir Türk ile iletişimde ihtiyaç duyabileceği kalıp sözleri de ihtiva eder. Bunlar içerisinde Türk toplumun maddi manevi değer yargılarını yansıtan hayır dua ve beddua kalıpları bulunur. Bu yazı, 1533 – 1832 aralığında yazılan bazı çeviri yazılı metinlerden derlenen söz konusu kalıpları kapsamaktadır. Çalışmanın bir bölümünde, derlenen bazı kalıp sözler anlamsal, bağlamsal, biçimsel, dizimsel durumlarına göre art zamanlı olarak incelenmiş ve kaynak dilden hedef dile aktarılışları yönüyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise söz konusu çeviri yazılı metinlerden derlenen hayır dua ve beddua kalıpları günümüzdeki biçimleriyle karşılaştırılarak kronolojik bir sıra içerisinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hayır dualar, beddualar, kalıp sözler, çeviri yazılı metinler, yabancı dil olarak Türkçe öğretimi.

Giriş

Dilin temel fonksiyonu aynı dili konuşanlar arasında etkili bir iletişim sağlamaktır. Her defasında farklı biçim birimlerin bir araya getirilerek aynı bağlam için ayrı söz ya da söz öbekleri kurmak yerine işlev ve bağlama özgü toplum hafızasından hazır kalıplar kullanmak iletişimin süresi ve ona harcanan enerji bakımından bir avantaj sağlar. Bu nedenle günlük

* Araştırma Makalesi. Makalenin geliş tarihi: 25.06.2022 / Kabul tarihi: 26.09.2022

** Doç. Dr., Bolu Abant-İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, omeryagmur@gmail.com, (ORCID ID: 0000-0001-8286-0925).

iletişimimizin önemli bir bölümünü kalıplaşmış dil birimleri oluşturur. Karşılaşılan durumlar için konuşana hazır kalıplar sunan bu sözcükler veya söz öbekleri bir yanıyla dilde en az çaba yarasını (least effort) destekler. Dildeki tutumluluğun bir alt göstergesi olan en az çaba yarasına göre insan benimsediği amaçlara ulaşabileceği ölçüde çaba harcar.¹ Bu bakımdan dil amaç değil, günlük iletişimi en etkili biçimde sağlayan bir araç rolündedir. Dilbilimde atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşikler ve kalıp sözler başlıklarında incelenen kalıplaşmış dil birlikleri konuşana iletişim esnasında kolaylıkla hatırlayabileceği kalıplar sunarken dinleyici açısından ise bu hazır kalıpları hemen algılama fırsatı sağlar. Önceden öğrenilen bu kalıplaşmış dil birimleri çoğu zaman kullanılan dile ait kültüre, topluma, toplum hafızasına paralellik gösterir. Örneğin, bugün İngiliz dili coğrafyasının hâlâ çok yağış alan bölgelerinde yağışın şiddetli olduğunu ifade etmek için kullanılan *raining cats and dogs* kalıbını ilk kez duyduğumuzda gökten yağan kedi ve köpekleri gözümüzün önüne getirmekte güçlük çekeriz. Oysa yazılı olarak ilk defa Henry Vaughan'ın 1651 Britanya'sında yayımladığı *Olor Iscanus* şiir koleksiyonundaki mısralarda geçen bu deyim "Themselves with such a *Roofe*, that can secure / Their wares from dogs and cats rain'd in showre"² Anglo-Sakson Woden'in, İskandinav mitolojisindeki karşılığı fırtına tanrısı Odin'in köpekler ve kurtlarla tasvir edilmesine kadar dayandırılabilir.³ Bir yönüyle çoğu zaman kültürel izleri taşıyan kalıplaşmış dil birimlerini başka bir dile sözcük sözcüğe çevirmek mümkün değildir. Türkçede "yemek yedikten sonra yemeği hazırlayan veya herhangi bir işi başarıyla yapan kişiyi takdir" amacıyla *eline* yahut *ellerinize sağlık* demek âdettendir.⁴ Fakat bu kalıbı İngilizceye *eline/elinize* = to your hand(s), sağlık = health gibi çevirmek İngilizce için ne kadar anlamsızsa aynı ifadenin tam anlamıyla olmasa dahi yemek yedikten sonra kullanılan biçimi bu dilde ancak genel bir teşekkür ifadesiyle *thanks, thank you* veya biraz daha abartılı biçimde *God bless your hands* olabilir. TDK'nin 21 Mayıs 2009'da genel ağ ortamına açtığı Atasözleri

¹ André Martinet, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul 1998, 201.

² Henry Vaughan, *Olor Iscanus: A Collection of Some Select Poems and Translations*, Humphrey Moseley, London 1651, 17.

³ Ildikó Gy. Zoltán, "It's Raining Cats and Dogs – Weather in English Idioms", *Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 14, 2013, 272.

⁴ Hürriyet Gökdayı, *Türkçede Kalıp Sözler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2015, 209.

ve Deyimler Sözlüğü veri tabanında bulunmayan, fakat güncel Türkçeye muhtemelen çeviri yoluyla girmiş gözüne ışık tutulmuş *tavşan* gibi (olmak) deyimine İngilizcede *like a deer caught in the headlights* olarak rastlıyoruz. Bu İngilizce deyimde Türkiye’de çok sınırlı alanda ve yüksek ormanlarda yaşayan ve görülme olasılığı pek az olan *deer* = geyik, Türkçede *tavşan*’la yer değişir. Doğal olarak dil kurgusu yaşantıdan, yaşantı da dil kurgusundan etkilenir.

Türkçede Kalıp Sözler

En yalın hâliyle toplum içi ilişkilerde nerede, ne zaman, neyi, nasıl söyleyeceğimizi bize hazır kalıplar hâlinde sunan sözcüklere ya da dil birliklerine kalıp sözler diyebiliriz. Aksan “bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan bir takım sözler” olarak tanımladığı bu sözler için *ilişki sözleri* ya da *kalıp sözler* terimini tercih eder.⁵ Çotuksöken *bağlamsal sözler* veya *karşılama sözleri* olarak adlandırdığı bu söz kalıplarını “en az iki sözcükten oluşan, içindeki sözcükleri temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri” olarak tanımlamıştır.⁶ Bu adlandırmalardan farklı olarak Kula ise, aynı zamanda kültürle olan ilişkisi nedeniyle, bunlara birer *kültür birim* demektedir.⁷ Öte yandan kalıp sözler için Gökdayı’nın onu sadece belli bir durumda söylenmesi âdet olan birer kültür birim olmak dışında; yapı, işlev, anlam, bağlam ve sıklık özelliklerinin de dikkate alındığı detaylı bir tanım önerdiğini görüyoruz.⁸

Günlük iletişimin sağlıklı yürütülmesinde önemli rolü olan kalıp sözlerin yanlış zamanda yanlış yerde sarf edilme durumu masallarda ve

⁵ Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, 163; _____, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2004, 34; _____, *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, 201.

⁶ Yusuf Çotuksöken, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 2002, 8-9.

⁷ Onur Bilge Kula, “Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği”, *Bilim ve Ütopya*, 23, 1996, 46.

⁸ Bu geniş tanım için bk. Hürriyet Gökdayı, “Türkçede Kalıp Sözler”, *Bilgi*, 44, 2008, 106; _____, *Türkçede Kalıp Sözler*, 71. Ayrıca kalıp sözler için yapılmış diğer tanımlar için bk. Alison Wray, *Formulatic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, 9; Yusuf Çotuksöken, *Uygulamalı Türk Dili*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2015, 308; Semra Bayraktar, “Yabancı Dil Öğretiminde ve Yabancılar Türkçe Öğretim Setlerinde Kalıp Sözler”, *Dil Araştırmaları*, 27, 2020, 172.

Türk gölge tiyatrosunda bir mizah unsuru olarak karşımıza çıkar. Bülbülün çektiği dil belası... Bir masalda Keloğlan'ın balıkçılardan öğrenip bir cenaze evinin önünde iyi niyetle söylediği "Biri çıktı, ikisi daha gelsin!" sözü onun başına türlü işler açar. Cenaze sahibinin bir araba dayığından sonra neyse ki aklı başına gelen Keloğlan bu gibi durumlarda "Hak rahmet eylesin! Geride kalanlara sabır versin!" demesi gerektiğini öğrenir. Aktardığı bu masalla Develi "nerede, ne zaman, neyi söyleyeceğini bilmeme" durumunu "Keloğlan sendromu" olarak niteler.⁹ Diğer taraftan sihirli perdenin ardından birbirine iki zıt karakteri sergileyen Karagöz oyununda, oyunun baş aktörlerinden Hacivat (H) kıvrık sivri sakallı, tahsil görmüş, yerine göre konuşmasını bilen ve çoğu zaman bilgiç sözlerinin arasına Arapça-Farsça sözcükler sıkıştıran bir tiptir. Başrol oyuncusu Karagöz (K) ise onun aksine eğitim almamış, nerede ne söyleneceğini bazen kestiremeyen, Hacivat'ın kendine söylediği süslü terkipleri çoğu zaman yanlış anlamaya meyilli, gürültücü ve bir o kadar da eğlenceli bir portre çizer. *Öyle Denmez* Karagöz oyunu tam anlamıyla "nerede, ne zaman, neyi söyleyeceğini bilmeme" durumunu mizahi olarak aktarır izleyiciye:

H. : (...) Başıma bir fes almıştım da, gelirken yorgunluk almak üzere Karagöz'üme uğrayayım demiştim.

K. : Ne yapayım fes aldıysan?

H. : Ulan, öyle mi derler?

K. : Ya nasıl derler?

H. : Ulan, "Güle güle başında paralansın" demek yok mu?

K. : Güle güle başında paralansın!

H. : Haa, aferim, işte öyle demeli yaa!.. – Derken, efendim, onun üzerine evde odun bitmiş, "Biraz odun al." dediler, Odunkapısı'na gidip beş on çeki odun aldım.

K. : Güle güle başında paralansın!

H. : Ulan, sus! Bu fes değil, odun aldım, odun. (...) ¹⁰

⁹ Hayati Develi, *Dil Doktoru: Dile ve Türkçeye Dair Yazılar*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007, 53-55.

¹⁰ Bu eğlenceli oyun metninin tamamı için bk. Cevdet Kudret Solok, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, III, 1239-1242.

Keloğlan ya da Karagöz sendromu, teşhisin adı her ne olursa olsun sözlü dilde yerinde kullanılmayan kalıp sözlerin sağlıklı bir bildirişmeye engel olduğunu görürüz.

Günlük iletişimin önemli bir parçası olan kalıp sözlerin biçimleri aynı zamanda söyleyenin dil içi dünya görüşüne de ışık tutar. 1960'lı yıllarda toplumdilbilim (sociolinguistics) ve sosyal lehçebilim (social dialectology) çalışmalarına ivme kazandıran Bernstein'in kod kuramına göre (code teory) dil kullanımı ve sosyal katmanlar arasında ilişki bulunur.¹¹ Türkçede birbiri yerine kullanılabilen ve kabaca dinsel ve seküler kullanımlar olarak ifade edebileceğimiz *günaydın, hayırlı sabahlar; merhaba, selam, selamünaleyküm; umarım, inşallah; Allah rahmet eylesin, toprağı bol olsun; nur içinde yatsın, ışıklar içinde uyusun* gibi kalıp sözlerdeki söyleyiş çeşitliliği, söyleyen ya da dinleyen toplumsal tutumu hakkında fikir verir. Bu bakımdan, aynı olgu için farklı sözcük seçimleriyle kurgulanmış kalıp sözler toplumdilbilim açısından da dikkate değer bir konudur.

Hayır Dualar, Beddualar

"Toplumun maddi ve manevi kültürünü, inançlarını ve değer yargılarını yansıtan hayır dualar"¹² ve beddualar, kalıp sözler içerisinde değerlendirilir. Örneğin, Türk toplumunda yeni doğan bir çocuğun anne babasına *Allah analı babalı büyütsün, Allah dört gözden ayırmasin; Allah kem gözden, nazardan esirgesin* gibi hayır duaları söylemek sağlıklı bir toplum içi ilişki için gerekliiyken yaptırım gücü yüksek bu kuralların atlanması bazen iletişim sorununa yol açarak bir "Keloğlan sendromu" durumu yaratabilir. Diğer yandan Türkçede kullanılan hayır dualar ve beddualarda *Allah, Tanrı, Hak, ahiret, cehennem* gibi bazı sözcüklerin sık olarak kullanıldığı görülür. Özcan Başkan *Türkçede Dil-İçi Dünya-Görüşü* adlı makalesinde, Türkçede kullanılan sözcüklere, deyimlere, atasözlerine bakılarak Türk-Osmanlı toplumunda genel itibarıyla "dinsel bir anlayışa dayalı edilgen bir dünya görüşünün egemen olduğunu" ifade ederken bu savı özellikle "Tanrı" ile

¹¹ Hadumod Bussmann, *Dictionary of Language and Linguistics*, (Trans. Gregory Trauth, Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York 2006, 195; Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara 2017, 224-225.

¹² Doğan Aksan, *Türkçenin Gücü*, 169.

kullanılan sözcüklerin Türkçede çokluğu ve niteliği ile ilişkilendirir.¹³ Türk yaşayış ve dinsel inanışlarıyla şekillenmiş hayır dua ve beddua tarzı kalıp sözlerin ise Türk toplum yapısı içerisinde uzun yıllar bulunmayıp Türkçeyi sonradan öğrenen yabancılar tarafından kavranması oldukça güç olmalıdır. Bu durumda bağlamın kavranmasının sağlanması yanında bu tarz kalıp sözlerin başka bir dile sözcük sözcüğe değil, bağlama uygun bir söz dizgesiyle çevrilmesi gerekliliği ortaya çıkar. Bu bakımdan genelde kalıp sözler, özelde hayır dualar ve beddualar Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi sırasında da önemli bir aşamadır.

Avrupa'da İlk Türkçe Öğrenim Kılavuzları Çeviri Yazılı Metinlerde Hayır Dualar, Beddualar

Alanyazında, *çeviri yazılı metinler* Arap yazımının kullanıldığı Osmanlı Türkçesi döneminde yabancılar tarafından Latin, Ermeni, Kiril gibi alfabe sistemleri ile yazılan Türkçe metinler için kullanılan genel bir terimdir. Bu metinlerin bir bölümü Batılıların yine kendi milletinden olanlara Türkçe öğretmek amacıyla hazırladıkları kılavuzlarından oluşmaktadır. Batı Türkçesi açısından ilk örneklerini 16. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirebileceğimiz bu metinler, Türkçenin art zamanlı dil araştırmalarında önemli bir yere sahip olmanın yanı sıra Anadolu topraklarına ayak basan bir yabancı için günlük hayatta kullanılabileceği hazır söz dizimi kalıplarını içermesi yönüyle de değerlidir. Bunlar içerisinde kaynağını çoğunlukla dinsel öğelerden alan hayır dua ve bunların yanında beddua kalıpları bulunur. Doğrudan doğruya Türk-Osmanlı toplumunun değer yargılarıyla şekillenmiş bu kullanımlar 16. yüzyıldan günümüze değişen-değişmeyen biçimleri ve hedef dile aktarılış yönüyle ilgi çekicidir.

Elinizdeki çalışmada hayır dualar ve bedduaların en erken biçimleri Floransalı Filippo Argenti'nin tahminen 1533'e ait *Regola del parlare turco* [Türkçe konuşma kuralları] adlı el yazmasından alınmıştır. Yaklaşık beş asır sonra Argenti'deki hayır dua, beddua kalıplarını günümüzle karşılaştırdığımızda bu kalıpların çok az bir kısmının bağlam değiştirdiğini ya da artık kullanılmadığını; buna karşın çoğu kalıplaşmış biçimlerin günümüzdeki kullanımlarıyla benzer olduğunu, yani söz dizimi yapısı

¹³ Özcan Başkan, "Türkçede Dil-İçi Dünya-Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, (Haz. Bedia Akarsu, Tahsin Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 159-160.

içerisinde biçimsel ya da dizimsel değişmelere rağmen kalıplaşmış çekirdek yapının korunduğunu görürüz.

I. Argenti'den alınmış, bugünkü bağlamından farklı bir örnek;

2015 *Aşk olsun*, "beğenilmeyen bir davranış veya tutum karşısında kınama, sitem bildirmek için söylenebilecek bir söz" TKS 181 ≠ 1533 osm. *Işk* "esenlik, refah" A.186; *eyisk* "pro" Roc.A.97.

– Eyşk ossum, ola (eīsch ossum, olá) : Pro ti facci, A.186.

Argenti'ye göre bu söze karşı söylenecek zorunlu karşılık şu şekilde olmalıdır:

...risponde[s]si [yanıtlayacaksın],

Meşk olsun veya *aşkıınıza*.

+ Mişk ossum [veya] eyşkinize (misch ossúm, eischinixé) : Al uostro pro, A.186.

Bu yanıt karşılık ilk söze başlayan konuşmayı şöyle bitirmelidir:

...rispondesi,

Yaşın uzun [olsun].

– Yaşın uzum (jascīn usúm) : La eta tua sia longa, A.186.

Aşk olsun, kalıbının bugün yaygın olarak sitem ve kınama bildirme fonksiyonundan farklı olarak geçmişte "dervişler arasında kullanılan bir selam sözü" (TS 139) ya da "çok beğenilen bir şey karşısında, bravo, âferin!; içki meclislerinde, âfiyet olsun" (MBTS 79) anlamlarıyla da kullanılmış olduğunu hatırlamak gerekir. Aynı şekilde *Pirim Ali on iki imam aşkına* (Pir Sultan Abdal) dizgesinde *aşkına* sözcüğünün "uğruna, yoluna, hürmetine" (MBTS 79) anlamları Argenti'nin *eyşkinize* (< aşkıınıza) kullanımına yakın düşmektedir. *Meşk olsun* ise Adamović (= Argenti 1533) 2009'da madde içerisinde yer almasına rağmen madde başında değerlendirilmemiş görünüyor; aynı şekilde Argenti'nin malzemesinin sözlükleştirildiği Rocchi 2007'de ele alınmamış. *Misch* sözcüğünde <s> gerçek değeriyle değil, /ş/ değerinde düşünülmelidir. Çünkü zaman zaman çeviri yazılı metinlerde genellikle yazarın telaffuzunun izdüşümü olan bu tarz kullanımlar karşımıza çıkabilmektedir. Örneğin, bir dönem İzmir Flaman cemaati Protestan papazlığı yapmış, Leiden Üniversitesi Doğu Dilleri profesörü

Johannes Heyman'ın (1667-1737)¹⁴ Türkçe kayıtlarında geçen *irismec* (H.2a), *oejusmack* (H.2b), *altmis* (H.12a); sırasıyla *irismek* (< irişmek), *uyusmak* (< uyusmak), *altmış* (< altmış) sözcükleridir. Dolayısıyla Argenti'deki *misch* sözcüğü, *Aşk olmayınca meşk olmaz* atasözündeki *meşk* > *mişk*'ten başkaca bir şey olmamalıdır.

II. 1533 Pera'sından (Beyoğlu) günümüz standart diline, farklı bir bağlam için kullanılan ikinci bir örnek *hayrola* ya da *hayrolsun* kalıplarıyla ilgili olarak verilebilir:

2015 *hayrola?*, günümüzde merak ifadesi için; *hayrolsun* ise bir rüyanın olumluya yorulması durumunda kullanılan kalıp sözlerdir (TKS 225). Her iki kalıp sözün 1533'te ise farklı bir bağlam için kullanıldığını görüyoruz:

Hayr osum - hayr ola (chaîr ossúm - chaîr olá) : Dio ti benedica /o/ uero benedictione ti sia & dicesi quando una starnuta, rispondesi *chaîr olá* & significa il medesimo ouero si rispondera *jascîn usúm* la eta tua sia longa, A.181.

Argenti bu kalıp söz için verdiği açıklamalarda, *hayr olsun* ya da *hayr ola* sözlerinin biri hapsirınca söylenmesi gerektiğini; fakat bu durumda en doğrusunun aslında *yaşın uzun* [*olsun*] sözü olduğu olduğunu belirtir:

[Çeviri: Çok yaşa /veya daha doğrusu/ Tanrı seni korusun & biri hapsirınca karşılık olarak *hayr ola* denir & anlamı aynıdır, ya da daha doğru olarak *jascîn usúm* diye karşılık verirsin].

III. Argenti'nin muhtemelen Pera'da duyup yazıya geçirdiği ve sözlükte ele alınışı bakımından hangi bağlamda kullanıldığı kesin olmayan aşağıdaki örnek ise taranan kaynaklara göre pek kullanılmayan bir dua kalıbı olmalıdır.

1533 Aynına getermesin (aininá ghietterméssin) : Tu nô lo metti î fantasia..., A.135.

'Ayn "göz" sözcüğü yukarıdaki kullanımda soyutlaştırılarak İtalyanca *fantasia* "imagination" [tasavvur] (Rgzz. 1807) ile karşılanmaktadır: *aklına fikrine getirmesin* gibi.

¹⁴ Jan Schmidt, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Volume Two: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in Leiden University Library Between 1800 and 1970*, Legatum Warnerianum in Leiden University Library, Leiden 2002, 222.

‘*Ayn* sözcüğünün aslında 1533 Argenti’de *getir-* ve 1680 Meninski sözlüğünde *al-* yardımcı eylemleriyle bir birleşik-eylem yapısında kullanıldığını görüyoruz:

Osm. 1533 : *aynına getirmemek* “non portare nel suo occhio” Roc.A.40; osm. 1680 : ‘*aynine almamak* = ı’tibār etmemek “sprezzare, non tener conto, non far stima”; beni ‘aynine almaz oldılar; ‘aynümde degül; ‘aynine almadı, M.Lex.3366.

19. yüzyıl saz şairi Lâtifi’de ise aynı yapı, Meninski’deki gibi, *itibara almamak* anlamıyladır:

Harabat ehlinin *aynına gelmez*

Kamunun zimmetin zerreye almaz, TTS 2119.

Argenti ise bu kullanımın hangi durum için geçerli olduğunu İtalyanca karşılığın yanına not etmiştir:

“...tu nô lo stimi” [hoşlanmıyorsun, değer vermiyorsun] A.135.

Dolayısıyla Meninski’deki anlamla da uyuşan bu kalıp, bugün Anadolu ağızlarında *yırak ola* (KS 69) ya da *üstünden yırak/ırak* gibi muhatabın istenilmeyen bir durumdan korunması dileğiyle söylenmiş bir dua kalıbı gibidir. Çünkü Arapça ‘*ayn* sözcüğünün Erzurum ağzında kullanılan bir diğer anlam varyasyonu “beden, vücut, üzer”dir: örnek, *aynına dervüşşan elbisesi geymek*.¹⁵

IV. *Allah kayıra* kalıp sözü taranan çeviri yazılı metinler içerisinde sadece Argenti’de geçer:

1533 Alla kayıra (alla chairá) : Dio prouedere, A.196.

Kayırmak günümüzde daha yaygın anlamında “birine haksız yere kolaylıklar sağlamak”tan (TS 1116) başka Anadolu ağızlarında “korumak, merak etmek; mukayyet olmak, ilgilenmek” (DS 2701; TTS 2375-2381) gibi anlamlarda bugün hâlâ kullanılır. Bu hayır dua ise kalıp sözleri geniş biçimde ele alan Erol 2007 (KS) ve Gökdayı 2015’te (TKS) bulunmuyor. Argenti’nin çağdaşı 16. yüzyıl halk şairi Pir Sultan Abdal’ın şu dizelerine kulak verelim:

¹⁵ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1995, <https://sozluk.gov.tr/>; (Erişim 1 Haziran 2022).

Yaz gelince atlar çıkar çayıra
 Kadir *Mevlâm* sevdiğimi *kayıra*
 Meğer beni senden ölüm ayıra
 Felek beni nazlı yârden ayırdı.¹⁶

Allah/Mevlâ kayıra bugün hâlâ Anadolu'da kullanılan *Allah koruyup gözetsin* anlamında bir sözdür.

V. Yukarıdaki az sayıdaki örnekte dahi kalıp sözlerin beş asır içerisindeki anlamsal ya da bağlamsal değişmelerini görebiliyoruz. Kalıp sözler, anlamsal ve bağlamsal bir kalıplaşmanın yanı sıra biçimsel ve dizimsel bir donmuşluk da gösterir. Fakat bu donmuşluk düzeyi kalıplaşmış dil birimlerinin tamamında aynı oranda değildir. Bu nedenle kalıplaşan dil birimleri, tamamen ya da çekirdek olarak kalıplaşanlar diye iki alt grupta incelenebilir.¹⁷ Esasen, taranan metinlerle aynı kalıp sözün asırlar içinde art zamanlı görülebilmesi bunların kalıplaşma derecelerinin yalın olarak tespiti bakımından da ilgi çekicidir. Yine en erken örneklere gidelim, yani 1533 – günümüz karşılaştırmasına:

1533 Alla artıra, A.130 – 2015 Allah artırsin, TKS 162.

1533 (Eylik süylerse) Alla eylik vere, A.169 – 2005 Allah iyiliğini versin, TS 78.

Atasözlerinin kalıplaşma dereceleri yüksek olduğu için eylem çekim ekleri değişmez. Buna karşın deyim, ikileme, birleşik ve kalıp sözlerde eylem çekim eklerinin sıklıkla değişebildiğini görürüz.¹⁸ 1533'ten günümüze tespit ettiğimiz hayır dua ve beddualarda genel eğilim eylemlerinin istek 3. teklik şahısla çekimlenmiş olmasıdır. Yukarıda örnek olarak aldığımız iki kalıp sözde, istek 3. teklik şahsın günümüz kullanımlarında emir 3. teklik şahısla karşılandığını görüyoruz. Gerçekten bu durum Banguoğlu'nun "bu kipin tekli ve çoklu 3. kişileri Yeni Türkçede ve yazı lehçemizde eskimiş sayılıp yerlerine buyuru kipinin 3. kişileri kullanılır olmuştur (*seve* yerine *sevsin*, *seveler* yerine *sevsinler*)" açıklamasıyla uygun düşer.¹⁹ Oysa şunu da

¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010, 82.

¹⁷ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 32.

¹⁸ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 30.

¹⁹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, 470.

eklemek gerekir ki “eskimiş sayılan istek kipinin tekli ve çoklu 3. kişileri”nin emir kipiyle yer değişmesi “Yeni Türkçe”den önceye, en az 1680 tarihine kadar götürülebilir. Meninski ve Viguiet aşağıdaki örnekleri verirken aynı zamanda ikili kullanımlara da dikkat çekiyor:

1680 Allāh rāzī ola *veya* olsun, M.160.

Allāh Te‘ālā ‘umürler vire *veya* virsün, M.130.

‘Umrūñ çok olsun *veya* ‘umrūñüz çok ola, *veya* ziyāde ola, M.130.

‘Umrü devletüñüz ziyāde ola *veya* olsun, M.130.

1790 Allah vere *veya* versin, Vg.210.

Eylem çekiminde olduğu gibi atasözlerindeki ad çekiminde de çoğunlukla değişiklik görülmez. Ancak deyimlerin birçoğu ile bir kısım ikileme, birleşik ve kalıp sözlerde ad çekiminde değişiklik yapılabilir²⁰:

1533 (Eylik süylerse) Alla eylik vere, A.169 – 2005 Allah iyiliğini versin, TS 78.

1533 Alla beterden saklasum, A.141 – 2015 Allah beterinden saklasın, TKS 163.

Yukarıdaki biçimsel değişimlerin yanı sıra geçmişten günümüze bazı hayır dua ve beddua kalıplarında anlamı bozmayan biçimsel değişimler; yani sözcüklerin eklenip çıkarıldığı, eş yakın anlamlılarıyla değiştirildiği ya da tümcede yerlerinin değiştirildiği görülür.

Bir kalıp sözde sözcük eklenip çıkarılmasıyla ilgili Viguiet’in şu örneği ilginçtir (italik yazılan açıklama Viguiet’ye aittir):

1790 Allah berekât versin *veya* basitleştirilmiş şekliyle berekât versin, Vg.210.

(allah bèrèkiat vèrsin, *ou simplement* bèrèkiat vèrsin)

18. yüzyılda olduğu gibi günümüzde de her iki biçimi olan bu iyi dilek sözünün bugünkü kullanım sıklığına bakıldığında, *Bereket versin* sözünün *Allah bereket versin* sözüne oranla daha yaygın olduğunu görürüz.²¹

Anlam değişmemekle birlikte bazı hayır duaların eski biçimleriyle günümüz biçimleri karşılaştırıldığında, sözcüklerin eş ve yakın

²⁰ Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 29.

²¹ Bu oran, 2011 yılı Şubat ayında genel ağ ortamında bulunma sayılarına göre sırasıyla 415.000 *Bereket versin* ve 69.800 *Allah bereket versin* şeklindedir; bk. Hürriyet Gökdayı, *a.g.e.*, 157, 163, 188. Demek ki bugünkü Türkçede dahi bu kalıp sözün daha basit şekli tercih ediliyor. Aslında bu kullanım, Viguiet’in açıklamasıyla, bir bakıma dilde en az çaba yasasının geçmişten günümüze durumunu da bize göstermektedir.

anlamlılarıyla değiştiği görülür. Aşağıdaki örneklerde eski ve yeni biçimlerde Huda > Allah, Tanrı > Allah, Cenabı Allah > Allah sözcükleri birbirini yerine kullanılır:

1702 Huda muiniñiz olsun, H.101b; an-ağl. Allah muinin ola/olsun, (Van, İstanbul) KS 66.

1702 Tañrı günlüñ muradine güre versün, H.103b; an-ağl. Allah gönlünün muradını vere/versin (Van, İstanbul) KS 52.

1702 Cenâb-ı Alla yardımcınız ola, H.101b; an-ağl. Allah yardımcınız olsun, TKS 174.

Sözcük değişimiyle ilgi olarak, güncel Türkçede kullandığımız *el kapısına düşmek* “yabancıya muhtaç olmak” (TS 628) deyiminden de anlaşılacağı üzere genellikle olumsuz bir anlam potansiyeline sahip *düşmek* “muhtaç olmak” anlamını da verir. Şu örnekte bu denkliği açıkça görebiliriz:

1790 Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin, Vg.336; an-ağl. Allah hekime, hâkime muhtaç etmesin, KS 74.

Kalıp sözlerde görülen biçimsel değişikliklerin bir diğeri ise tümce içinde sözcüklerin yer değiştirmesidir. Bu, doğal olarak tümce vurgusunu etkilerken anlam üzerinde bir değişiklik yapmaz. Taranan metinlerde yer değiştirme olayının, sözcük ekleme - çıkarılma ya da eş ve yakın anlamıyla değiştirilmesi kadar örneği bulunmadığını da ifade edelim.

1680 Sizden Allâh râzî olsun, M.168 – 1702 Alla sizden razı ola, H.100a.

Öte yandan, ses gelişme ve değişmelerini bir yana bırakırsak, kalıplaşma derecesinin tam olduğu, 16. yüzyıldan bugüne herhangi biçimsel ve dizimsel değişim göstermeyen kalıp sözler de vardır. Bu tam kalıplaşmayı, kullanım sıklığı ve biçimin aynı zamanda kalıp sözün çekirdek yapısı durumunda olmasıyla ilişkilendirmek ise çok yanlış olmamalıdır. Aşağıdaki örnekte özellikle *Allah* sözcüğünde 17. yüzyıldan bugüne bir değişimin olmadığı görünüyor:

1680 Allâh göstermesün, M.129.

1790 Allah göstermesin, Vg.210.

2015 Allah göstermesin, TKS 166.

17. yüzyıldan günümüze dinî bayramların değişmez iki hayır dua kalıbına baktığımızda;

1680 Bayramüñüz kutlü olsun, M.Lex.4265.

1702 Bayramıñız kutlu olsun, H.99b.

2015 Bayramınız kutlu olsun, TKS 186.

sözünde bir değişiklik görmüyoruz. Oysa halk dili yanı sıra İstanbul'un edebî muhit dilini de veren Meninski'nin bayram kutlaması hem bugün hem de 17. yüzyıldaki kullanımı açısından biraz tumturaklı değil mi?²²:

1680 Beyrāmüñüz *veya* eyyām-i şerîfünüz mübârek ola, M.Lex.4265.

1702 Bayramıñız mübarek olsun, H.100a.

2015 Bayramınız mübarek olsun, TKS 186.

18. yüzyılın başında bir taziye evinde söylenilen hayır dua sözü ve bunun karşılığı günümüzdeki kullanımıyla aynıdır:

1702 Başıñız sağ olsun sultanım, H.102b – 2015 Başınız sağ olsun, TKS 185.

1702 Dostlar sağ olsun, H.103a – 2015 Dostlar sağ olsun, TKS 205.

VI. Türkçe çeviri yazılı metinlerde genellikle bir yabancıнын günlük iletişim sırasında gerek duyabileceği kalıp sözler verilir. Fakat bazı durumlarda her bir sözcüğün hedef dilde karşılığı bulunabilmesine rağmen hedef dilin kültürel belleğinde bulunmayan bir kalıp sözün kaynak dildeki anlamıyla hedef dile aktarımında güçlük görülebilmektedir. Bugün dahi kalıp sözlerin bir kısmıyla ilgili, özellikle soyut kavramları hedef dile aktarmada, çevrilmezlik sorununun hâlâ geçerli olduğunu söyleyebiliriz.²³

²² Aynı anlama gelen iki hayır dua kalıbı günümüzde de eş değerde kullanılıyor. Tabiki günümüz açısından baktığımızda *Bayramınız kutlu olsun*, *Bayramınız mübarek olsun* kullanımına göre daha seküler bir kullanım olmalı. Öte yandan Gökdayı'nın 2011 Şubat genel ağdaki bulunma sayılarına göre *Bayramınız kutlu olsun* 3.340.000, *Bayramınız mübarek olsun* ise 4.610.000 kullanım sıklığına sahiptir, bk. Hürriyet Gökdayı, a.g.e., 186.

²³ Burada tamamen bir çevrilmezlikten bahsetmiyoruz. Kalıplaşmış dil birlikleri hedef dilde karşılıkları varsa birebir çevrilebileceği gibi ona en yakın anlam da verilebilir. Örneğin *burun kıvrımak* = ing. *turn up one's nose at*, kuyusunu kazmak = ing. *to dig a pit for (someone)* gibi hedef dilde karşılığı olan bir aktarma olabileceği gibi; sözcük sözcüğe çeviri yerine, *pireyi deve yapmak* = ing. *make a mountain out of a molehill*; *gün gibi açık* = ing. *elephant in the room* gibi anlam çevirisi de mümkündür. Öte taraftan, örneğin, *iğneyle kuyu kazmak* "yetersiz araçlarla, sürekli ve sabırlı bir biçimde çalışıp çok güç olan veya çok ağır yürüyen bir işi başarmaya çalışmak" (TS 940) deyimi birebir çeviriyle oldukça anlamlı biçimde ve alıcısı için bağlamı

Türkçe kalıp sözlerin başka dile aktarılmasında öncelikle somutlaştırmaya başvurularak hedef dil için anlamlı olmasa dahi birebir çeviri yolu ya da anlam çevirisiyle kalıp sözün hedef dildeki eş değeri verilmeye çalışılır.²⁴ Leiden Üniversitesi Doğu Dilleri profesörü Johannes Heyman (1667-1737) İtalyan ya Felemenk kültüründe bulunmamasından dolayı, Osmanlıdan günümüze “yıkananlara veya tıraş olanlara söylenen bir nezaket sözü” (TS 1750) olan *sihatler olsun* için, çevirinin ardı sıra sözün bağlamını da ifade etme ihtiyacı hisseder:

1702 Sahatler ola (sahatler ola) = *it.* buon prò vi faccia, H.103b.

Holl. als men in de bagné is geweest of sijn hoofd heeft laten scheeren.
[biri banyoya girmişse veya saçını kazımışsa]

Diğer yandan, Heyman’ın kendi el yazısıyla kayda geçirdiği şu iki hayır duada ise birebir aktarmadan kaynaklı çevrilmezlik sorunu açıkça görülüyor:

1702 Başınız sağ olsun sultanım, H.102b.

İt. Sia sano la vostra testa.

[sağ(lıklı) olsun senin başın (kafan)]

Türkçede bir yakını ölen kişiye taziye için söylenen bu söz Heyman’ın Türkçe - İtalyanca çevirisinden Türkçede nasıl başsağlığı dilenmesi gerektiğini öğrenmeye çalışanlar için oldukça anlaşılmaz olmalıdır. Oysa bu kalıp hedef dilde *it. Le mie condoglianze* olarak ifade edilebilir.

Heyman’dan ele alacağımız ikinci çevrilmezlik örneği ise henüz yeni doğmuş bir bebeğin anne babasına söylenen *Allah analı babalı büyütsün* sözü ile ilgili. Bu iyi dilekle aynı anlama gelen Heyman’daki kayıt biraz farklı:

1702 Analı babalı beslensün, H.100b.

İt. Sia nutrito del padre e [della] madre.

[beslensin babası ve annesi (tarafından)]

belirtilerek *ing. to dig a well with a needle* biçiminde hedef dile aktarılabilir. Burada sözü edilen çevrilmezlik çoğunlukla aktaranın sözcük hazinesi; kaynak dil ve hedef dilin kültürel öğelerine hakimiyetiyle ilgilidir.

Bu bağlamda bazı Türkçe kalıp sözlerin Fransızcaya aktarılma denemesiyle ilgili şu makaleye bakılabilir: Gülhanım Ünsal, “Dil Öğretiminde Kalıp Sözler ve Çevirisi”, *Turkish Studies*, 8/8, 2013, 1383-1394.

²⁴ Gülhanım Ünsal, “a.g.m.”, 1392.

Sözcük sözcüğe yapılan çevirideki anlama baktığımızda bu söz bebeğin sadece anne ve babası tarafından beslenmesiyle ilgili; oysaki Türkçede anne ve babayla mutlu mesut büyümesini dileyen bir ifadedir. İtalyancada ise bu kalıp *Congratulazioni per la nascita* yani *Doğumunuzu tebrik ederim* gibi oldukça basit şekilde ifade edilmektedir.

Yaklaşık sekiz yıl Galata'daki Saint-Benoît başrahipliği görevini yürüten Pierre François Viguier²⁵ (1745-1821)'nin 1790 tarihli *Éléments de la Langue Turque* [Türk Dilinin Esasları] adlı gramerinde geçen, sözcük sözcüğe Türkçeden Fransızcaya aktarılmaya çalışılmış bir kalıp söze yine bu açıdan bakalım:

1790 Allah Te'ala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin, Vg.217.

Fr. Que Dieu, le Très-haut, ne permette pas que personne en tombant se blesse les mains, les pieds, ou les yeux.

[Allah Taala izin vermesin şu kişiye ki düşüp yaralayan ellerini, ayaklarını veya gözlerini]

Yani Viguier'nin birebir çevirisi bir Fransız için şu şekilde bir anlama geliyor olmalıdır: Yüce Allah, bir kimsenin düşüp elini, ayağını ya da gözünü yaralamasına izin vermesin(!) Oysaki bu kalıp söz Türkçede somut göstergelerden daha farklı, yaşlılık durumunda kimseye muhtaç olmayıp kişinin öz bakımını idame ettirebilmesi dileğinde düzmece bir anlam veren *Allah elden ayakdan düşürmesin* kalıp sözüyle aynı anlamdadır.

Öte yandan Türkçe kalıp sözlerdeki çevrilmelik sorununun taranan çeviri yazılı metinlerde çoğunlukla bulunmadığını söylemek mümkün. Çünkü çoğu Osmanlı coğrafyasında uzun süreler yaşamış Batılı yazarların Türk dil ve kültürüne hâkimiyetleri, Türkçe kalıp sözleri Batı dillerine genellikle kaynak dildeki bağlamına uygun olarak aktarmalarını sağlamıştır. Yine Viguier'den şu örneğe bakalım:

Türkçede *rast gelmek* esasen “tesadüf etmek, denk gelmek” anlamındadır (TS 1645). Fakat bu sözcük *Rast gele!* veya *İşiniz rast gitsin!* (TS 1645) kalıplarında işe çıkan kimselere işlerinin yolunda gidip kazançlarının bol ve bereketli olmasını dileyen bir hayır dua anlamı kazanır. Viguier bu kez kalıp sözü birebir Fransızcaya çevirerek değil, anlam çevirisiyle onun

²⁵ Mehmet Gümüşkılıç, “Viguier ve Éléments De La Langue Turque Adlı Eseri”, *İlmî Araştırmalar*, 10, 2000, 42.

hedef dildeki eş değerini vermeye çalışır (köşeli parantez içindeki çeviriye bakınız):

1790 Rast gele : Qu'il réussisse [başarılı olsun], Vg.346.

İşin rast gele : Je désire, que vous réussissiez dans votre affaire [işinde başarılı olmanı dilerim] Vg.300. | İşin rast gele : Que ton affaire réussisse [işiniz başarılı olsun]. Que tu réussisses dans ton affaire [işinizde başarılı olmanız dileğiyle]. Vg.346

İşin rast gelsin : Que cette affaire réussisse à votre gré [bu iş dilediğin gibi başarılı olsun], Vg.304.

Çalışmanın sınırlılıkları ve yöntemi

I. Bu çalışmada özellikle hayır dua kavramını daha geniş ele aldığımı ifade etmeliyim. Biraz açıklamak gerekirse, taranan çeviri yazılı metinlerden *Allāhü Te'ālā 'umrū devletüñüzü mezîd eyleye* (M.130), *Allah seniñ her işiñi rast getirsin* (C.664), *Háyr başüñe oğrasün* (M.Lex.1984) gibi hayır dua anlamı daha belirgin olanlar yanında; günlük hayatın belli bir bağlamında söylenmesi sıradanlaşmış *Kutlı osum* (A.206), *'Afiyetler olsun* (D.156) ya da bir minnet ifadesiyle söylenmiş *Sağ ol var ol* (M.130) gibi hayır duadan ziyade iyi dilek bildiren az sayıda yapı da kayda geçmesi amacıyla aşağıda göreceğiniz listede (bk. EK) yer almıştır. Öte yandan bir hayır dua bildirmesine rağmen *Sağlukla dönesün* (A.161), *Sabāhüñüz háyr ola* (M.131), *Allāh yol vire* (M.131) gibi kalıp sözlerin kavram alanının bu makalede ele alınanlardan tamamen farklı olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle bunları bu çalışmayla ilişkili olarak ileri zamanda yayımlamayı planladığım diğer bir araştırma başlığı altında ele alacağım.

II. Çeviri yazılı metinlerde saptanan hayır dua ve beddualar, eğer günümüzde kullanımları hâlâ varsa, Türkçedeki kalıp sözleri geniş ölçüde derleyen Gökdâyı (2015, TKS) ve Erol (2007, KS) ile karşılaştırılmıştır. Bunun nedeni ise aşağıda dökümü verilen kalıp sözlerdeki kalıplaşma derecesinin (çekirdek ya da tam kalıplaşma) art zamanlı (diyakronik) olarak görülebilmesidir.

III. Bölüm (vi)'da kısaca dikkat çekici örnekler üzerinden değindiğim çeviri yazılı metinlerdeki Türkçe kalıp sözlerin hedef dile aktarılma biçimleri bu makaleden bağımsız olarak planladığım farklı bir çalışma konusudur. Bu nedenle (EK)'te listesi verilen kalıp sözlerin yazarları

tarafından yapılan doğru, yanlış ya da tam olmayan çevirileri dikkate alınmamış; kalıp sözlerin hedef dildeki karşılıkları metinlerde geçtiği biçimiyle aynen verilmiştir. Fakat gerektiği yerlerde, özellikle yazarların açıklamaları için, [] içerisinde yaptığım bazı çeviriler bulunmaktadır.

IV. Neden çeviri yazılı metinler? Bunun yanıtını yinelemekte yarar var. Bu çalışmada kalıp sözlerin derlendiği zaman dilimi 16. ve 19. yüzyıllardır. Batı Türkçesinin Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi olarak adlandırılan bu zaman aralığı esasen el sine-i selâse adı verilen Arapça, Farsça ve Türkçe sözcük ve kurallarla örülü bir yazı dili devresidir. Kalıp sözler konuşma dilinin önemli bir parçası olduğuna göre, doğal olarak, bu malzemenin derlenebileceği kaynaklar; çarşıda, pazarda, mahkemede, sokakta günlük iletişimi ön plana alan, bunu hiç Türkçe bilmeyen bir yabancıya pratik olarak öğretme amacı güden çeviri yazılı metinler olmalıdır. Bu çalışmada, Meninski Lexicon'dan (M.Lex.) diğer çeviri yazılı metinlerde geçen hayır dua, beddua kalıplarını destekleyici birtakım örnekler seçilmiş; öte yandan içerisinde günlük konuşma öğeleri içeren şu eserler ise hayır dua ve beddualar temel alınarak tamamen taranmıştır:

- 1533 Filippo Argenti, Regola del parlare turchico, [Pera-Beyoğlu (yazma)].
- 1612 Hieronymo Megisero, Institutionum Linguae Turcicae, Leipzig.
- 1680 Franciscus à Mesgnien Meninski, Grammatica Turcica, Viennæ
- 1702 Johannes Heyman, Vocabularium Turcico – Italicum²⁶, [İzmir (yazma)].
- 1709 Thomas Vaughan, A Grammar of the Turkish Language, London.
- 1790 Pierre François Viguier, Éléments de la Langue Turque, Constantinople.
- 1794 C. C. de Carbognano, Primi Principi della Grammatica Turca, Roma.
- 1832 Arthur Lumley Davids, A Grammar of the Turkish Language, London.

²⁶ Makalede H. kısaltmasıyla verilen örnekler Heyman'ın *Vocabularium Turcico – Italicum* adlı eseriden alınmıştır. Leiden Üniversitesi envanterindeki bu el yazmasıyla ilgili yapılan çalışma basım aşamasındadır. *Vocabularium Turcico – Italicum*'un tıpkıbasımını da içeren kitabın kısa zamanda meraklıları ile buluşacağını ümit ediyorum.

Sonuç

Kalıp sözler, günlük iletişimde bağlama ve işleve özgü söylenen donmuş bir dizge olmanın yanı sıra bir milletin geçmişten getirdiği değer yargılarını yansıtan kültür birikimidir de aynı zamanda. Bu yönüyle aşağıda (EK) alfabetik sırayla verilen 1533 – 1832 yılları arası Türk-Osmanlı toplumunun günlük hayatına dair hayır dua, beddualar özellikle dinsel referansları ve değer yargılarını yansıtsı bakımından bugünkü biçimleriyle neredeyse aynıdır. Bir şeyin olması ya da olmaması *Allāh belāsin vīrsün, Allah istemesin* gibi kalıplarla genellikle Yaratan katından dilenir. Çünkü İslam inancı gereği Yaratan ile insan arasındaki ontolojik ilişkide varlığın kaynağı ancak Allah'tır ve her türlü yaratılmışlık ise ancak O'nun lütfudur.²⁷ Öte yandan dilde semantik eş düzlemde olan Arapça *Allah* ve İslam öncesi dönemden bugüne kavram alanı değişen Türkçe *Tanrı* sözcüğünün hayır dua ve beddua kalıplarındaki sıklığı ilginçtir.²⁸ *Allah* monoteistik bir kullanımdır. *Tanrı* sözcüğü ise günümüzde Arapça eş değerine nazaran politeistik bir kavram alanına girer: *Mısır Tanrıları, Roma Tanrıları, Yunan Tanrıları* gibi. Çalışma özelinde tespit edilen hayır dua, beddua kalıplarında dinsel referanslara göndermeler, sırasıyla *Allah* (Taala), *Tanrı, Hak* (Taala), *Cenabı Allah, Cenabı Bari, Hüda, ahiret, cehennem* sözlerinden oluşur. İster hayır dua - beddua kalıplarında isterse bunun dışındaki diğer kalıp sözlerde olsun kalıp söz kuruluşlarının İslamlık sonrası referanslardan etkilendiğini görüyoruz. Bu ise Türk-Osmanlı toplumu genelinde dinsel bir dünya görüşünün hâkim olduğu fikrini verir.

Taranan metinler incelendiğinde çoğunluğu hayır duaların oluşturduğu, beddua kalıplarının bunlara oranla daha az olduğu görülür. Buradan bilimsel bir oranlama yapmanın yanlış olacağını düşünüyorum. Çünkü taranan çeviri yazılı metinler Türkçe öğrenim kılavuzlarıdır. Bir dil öğrencisine öncelikle kaynak dilin olumsuz kalıpları değil, sağlıklı bir iletişim temelini oluşturan olumlu kalıpları öğretilir genellikle. Bunlar,

²⁷ Toshihiko Izutsu, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, 114.

²⁸ Erol'un Türkçedeki kalıp sözleri derlediği çalışmasında da basit bir taramayla görüldüğü üzere, içinde *Allah* sözcüğü geçen kalıp sözler *Tanrı* sözcüğünü içerenlere oranla bir hayli fazladır. İlgili çalışma için bk. Çiğdem Erol, *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

örneğin yabancı bir tüccarın günlük Türkçede kullanacağı *Hayırlı sabahlar, Allah bereket versin, Bereketini gör* gibi olumlu sözlerdir.

16. yüzyıldan bugüne hayır dua ve beddua kalıplarında dikkati çeken diğér bir durum ise sözlerin bir kısmının aynı kalarak; diğér büyük çoğunluğunun çekirdek yapısını koruyarak günümüze dek ulaşmasıdır. Listede yer verdiğimiz, fakat TKS ve KS’de karşılığı bulunmayan bir kısım hayır dua - beddualar dahi bugün hâlen Anadolu ağızlarında kullanılır.

Sonuç olarak şunu söyleyebilirim: Türk dilinin üzerinde çok fazla durulmayan bu konusunun art zamanlı olarak geniş kapsamlı çalışmalarla ele alınmasıyla, özellikle tarihte sürekli devinim hâlinde olmuş Türk toplum yaşantısının dile akisleri ve bunların modern zamanlardaki karşılıkları toplumdilbilim açısından ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilme potansiyeline sahiptir.

E K ²⁹:

Çeviri Yazılı Metinlerde Bulunan Hayır
dua ve Beddualar Listesi (1533 – 1832):

- Afiyet olsun, TKS 159.
- 1702 Afietler olsun (afietler olsun) : Buon' pro li faccia, H.104a.
- 1832 'Afietler olsun (afietler olsun) : Sir, I thank you; *lit.*[literally] May it be to your health! [teşekkür ederim, efendim; *tam olarak*, sağlığınıza olsun.], D.156.
- Ahirette alasin. | = Birine ahirette iyilik dileğinde bulunma.
- 1533 Ahratta alasin (acherattá aláassin) : Tu lo pigleria alle fine del môdo, A.128.
- Allah artırsın, TKS 162.
- 1533 Alla artıra (allá arterá) : Dio l accresca, "quando uno ha del bene si dice cosi [biri iyi olduğunda böyle söylenir]", A.130.
- Allah belasını versin, TKS 163.
- 1680 Allāh belā virsün *veya* Allāh belāsin virsün (allāh belā wirsün, vel allāh belāsin wirsün) : Affligat illum Deus, M.131. | Allāh belāñ virsün (allāh belān- wirsün) : Deus te affligat, M.131.
- Allah bereket versin, TKS 163.
- 1790 Allah berekât versin *veya basitleştirilmiş şekliyle* berekât versin (allah bèrèkiat vèrsin, ou simplement bèrèkiat vèrsin) : Que Dieu vous accorde l'abondance, d'abondantes bénédiction, Vg.210.

²⁹ Eser kısaltmaları için *Kısaltmalar* başlığına bakınız.

- Allah beterinden saklasın, TKS 163.
- 1533 Alla beterden saklasum (allá beterdén sacchlasúm) : Dio di peggio guardi, A.141.
-
- Allah bileñce olsun. | Osm. bileñce “beraberinde, yanında” TTS 555.
- 1832 Allah bilince olsun (allah bilindgeh ôlşun) : God be with you, D.156.
-
- Allah bir gün[ünü] bin eylesin. | ≈ Allah birini bin etsin, KS 40.
- 1533 Alla bir güm bin eylesüm (alla bir ghiúm bin eilessúm) : Dio ti faccia d’uno giorno mille, A.177.
-
- Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin. | ≈ Allah hekime, hâkime muhtaç etmesin, KS 74.
- 1790 Allah bir kulunu hekimle hakime düşürmesin (allah bir qoulounou hêkim lè hakimè duchurmèsin) : Que Dieu ne permette pas, qu’aucun de ses serviteurs tombe entre le mains des méaécins ou des juges, Vg.336.
-
- Allah Taala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin. | ≈ Allah elden ayakdan düşürmesin, TKS 164.
- 1790 Allah Te’ala kimseyi elden, ayakdan, gözden düşürmesin (allah tè-’ala kimsèyi èldèn, ayaqdan, guieuzdèn duchurmèsin) : Que Dieu, le Très-haut, ne permette pas que personne en tombant se blesse les mains, les pieds, ou les yeux, Vg.217.
-
- Allah çok yıllara yetiştire.
- 1702 Alla çok yıllara yetiştüre (alla çok ijillara yetichdoere) : Iddio vi aggiuga molti anni, H.100a.

- Allah gönlünün muradını vere, (Van) KS 52.

1702 Alla gññlüñ muradını vire (alla ghiugnlugn moeradinij vireh) : Dio dia il desiderio del tuo cuore, H.103b.

- Allah göstermesin, TKS 166.

1680 Allāh göstermesün (allāh giöstermesün) : Avertat Deus, M.129.

1790 Allah göstermesin (allah guieustèrmèsin) : Que Dieu ne le permette pas; a Dieu ne plaise; que Dieu ne nous fasse pas voir ce malheur, Vg.210.

- Allah inayet eyleye/eylesin. | Osm. 1680: ināyet = yardüm, ihsān, M.Lex.3337.

1680 Allāh 'ināyet eyleye (allāh 'ynājet ejleje) : Dio l'aiuti, M.Lex.3337.

1702 Alla inayet eylesün (alla ijnaijet ejlesun): Dio vi aggiuti, H.101a.

1790 Allah inayet eyleye (allah inayèt èylèyè) : Que Dieu en fasse la grace, Vg.210. | Allah inayet eyleye (allah inayèt èylèyè) : Que Dieu vous accorde ses faveurs, Vg.339.

- Allah insaf vere.

1533 Allah insaf vere gem [< kem] kulına (allá insáf ueré gem chulliná) : Dio dara a tutti li suoi schiaui rimordimêto di consciêtia, A.189. | Yaramaz süylerse Alla insaf vere (jeramás suilerse alla jnsáf ueré) : Se parla male Dio li dara rimordimento di conscientia ne lo fara rouuedere, A.261.

- Allah istemesin. | ≈ Allah korusun, TKS 168.

1612 Allah istemesum (allach istemesum) : Deus prohibeat, Mg.158, Mg.227, Mg.286.

- Allah işini getirsin. | Rast gele! anlamında.
- 1790 Ey Efendim, Allah işini getirsin (èy èfèndim, allah ichini guiètirsin) : Ah monsieur, que Dieu fasse réussir votre affaire, Vg.306.
- Allah senin her işini rast getirsin. | = Allah işini rast getirsin KS 48.
- 1794 Allah seniñ her işiñi rast getirsin (allàh senin- her işin-i rast g'etirsin) : Il signore faccia sortire un buon fine a tutti i vostri affari, C.664.
- Allah iyilik vere. | = Allah iyiliğini versin, TS 78.
- 1533 Eylik süylerse Alla eylik vere (eilīch suilérse allá eilīch ueré) : Se parla bene Dio bene li dara, A.169.
- Allah Taala kabul eylesin. | = Allah kabul etsin, TKS 167.
- 1533 Alla Taala kabul eylesüm (allá taalá chabúl eilesúm) : Dio lo accepti; 'questo dice uno pouero quando pigla la limosina [bir fakir sadaka alırken böyle der]', A.191.
- Allah kayıra. | Osm. kayırmak "korumak, merak etmek" DS 2701.
- 1533 Alla kayıra (alla chairá) : Dio prouedere, A.196.
- Allah kolay getire. | ≈ Allah kolaylık versin, TKS 168.
- 1790 Allah kolay getire (allah qolay guiètirè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.
- Allah layığını versin, TKS 168.
- 1790 Allah layığını versin (allah layeghene vèrsin) : Que Dieu lui donne ce qu'il mérite, Vg.317.

- Allah muammer eylesin.

1702 Alla muammer eylesün (alla moeammer eijlesun) : Dio vi mantenga, H.99a.

- Allah mübarek eylesin.

1702 Alla mübarek eylesün (alla moebarek eijlesun) : Dio la faccia felice, H.104b.

- Allah müyesser/nasip eyleye, | bk. Allah kolay getire.

1680 Āllāh müyesser eyleye (āllāh müjesser ejleje) : Deus det, concedat, faxit Deus, M.130.

1790 Allah müyeser *veya* nasb eyleye (allah müyèsèr, *ou* nasb èylèyè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.

- Allah pazar vere. | ≈ Allah satı pazar vere, KS 47; pazar ola, TKS 259.

1709 Allah bazar vire (allah bazár viré) : God grant it may be a bargain, V.62.

- Allah razı olsun, TKS 170.

1680 Allāh rāzī ola (allāh rāzī ola) : Gratias agendo, M.131. | Allāh rāzī ola *veya* olsun (allāh rāzī ola, *vel* olsun) : Deus sibi complacet in., vel acceptum habeat, M.160. | Sizden Allāh rāzī olsün (sizden allāh rāzī olsün) : Sit Deus ex vobis contentus, M.168.

1702 Alla razı olsum (alla rasi olsum) : Dio sia contento, H.99a. | Alla sizden razı ola (alla cisden rasi ola) : Dio sia contento di voi, H.100a. | Alla Taala razı olsun (alla taala rasi olsun) : Il Dio eccelso sia contento, H.100b.

1709 Allah razı olsun sultanım (allāh razı olsun sultānım) : Sir, I thank you, V.68.

1832 Allah razı ola (allah razı ôlah) : I am much obliged, *lit.*[literally] May God be pleased!, D.155.

- Allah sabırlar versin, TKS 170.

1702 Allahü Teala sabrler vire (allahoe teala sabrler vireh) : Iddio eccelso vi dia pacenza, H.103a.

- Allah sağlık versin, TKS 170.

1832 Allah sağlığı virsün (allah sağhligi virşun) : I hope he will soon recover, D.156.

- Allah saklasın, TKS 171.

1612 Allah saklasun (allah saklasun) : Deus prohibeat, Mg.227, Mg.286; admirantis [= şaşkınlık]’ Mg.174. | Allah saklasun (allach saklasun) : Papæ, Mg.263. | Allah sahalasun (allach sahalasun) : Papæ, Mg.286 | Allah saklas (allach saklas) : Deus prohibeat, Mg.240, Mg.285 | Allah saklas (allah saklas) : Deus prohibeat, Mg.158.

- Allah selamet versin, TKS 171.

1790 Allah selamet vere (allah sèlamèt vèrè) : Que Dieu vous fasse prospérer, vous fasse réussir, Vg.210. | Allah selamet vere, ‘Osman Ağa (allah sèlamèt vèrè, ‘osman agha) : Je désire que Dieu vous accorde la réussite, Osman Agha, Vg.326.

- Allah şifalar versin, TKS 173.

1702 Alla şifaler vire (alla chifaler vireh) : Dio vi dia sanità, H.101a.

- Allah Taala kimseye vermesin bunu.

1533 Alla Taala kimpsea vermesüm bunu (allá taalá chimpseá vérmesum buni) : Dio ad nessuno dia questa cosa, A.130.

- Allah Taala ömürler vere / versin. | ≈ Allah uzun ömürler versin, TKS 173.

- 1680 Allāh Te‘ālā ‘umürler vire *veya* virsün (allāh te-‘āla ‘umürler wire, *vel* wirsün) : Producat Deus vitam tuam augeatque prosperitatem, M.130.
- 1702 Alla ümrler virsün (alla umrler vircun) : Dio vi multiplica la vita, H.98b.
- 1790 Efendim, Allah sana ömür versin (èfendim, allah sana eumur vèrsin) : Monseigneur, que Dieu vous accorde une longue vie, Vg.331.
- 1794 Allah sañada çok umr versinki sende beni istedigîñ gibi görüp haz-zedesin (allāh san-āda ciok ‘umr versînkî sènde benî istedigîñ- gîbi giörüp haz-zedèsin) : Econceda parimente a voi lunga vita, affinché voi ancora vedendo in me recato a effetto il vostro desiderio, vi empiate d’allegrezza, C.664.

- Allah var eyleye.

- 1702 Alla var eyleye (alla vaer eijleijeh) : Dio vi habbia in essere, H.99a.

- Allah versin, TKS 174.

- 1612 Allah versun (allah vuersun) : Deus faxit, Mg.158. | Allah versun (allach versun) : Deus faxit; faxit Deus, Mg.240, Mg.285.
- 1790 Allah vere *veya* versin (allah vèrè, *ou* vèrsin) : Que Dieu le fasse, Vg.210.

- Allah versin, işin rast gelsin!

- 1790 Allah versin işin rast gelsin! (allah vèrsin ichin rast guièlsin!) : Que Dieu fasse que votre affaire réussisse!, Vg.320.

- Allah’a emanet, TKS 174.

- 1790 Allah’a emanet, pek çeledi dir (allaha èmanèt; pèk tchèlèbi dir) : Que Dieu le conserve; il est fort honnête, Vg.324.

- Allah'ın kazasına uğrayasın.

1790 Ay! Allahın kazasına uğrayasın (ay! allahen qazasena oughrayasen) : Ah, Que n'encoures-tu la punition de Dieu!, Vg.340.

- Allah'ından bulsun, TKS 177.

1790 Bazırgan bir yemin etsin de, Allahdan bulsun (bazerguian bir yèmin ètsin dè, allahdan bouloun) : Que le négociant prête serment, qu'il trove du côté de Dieu ce qu'il mérite, Vg.307.

- Allahutaala ömr ü devletinizi mezit eyleye.

1680 Allāhü Te'ālā 'umrū devletüñüzü mezîd eyleye (allāhü te-'ālā 'umrū dewletün-üzy mezîd ejleje) : Producat Deus vitam tuam augeatque prosperitatem, M.130.

- Analı babalı beslensin. | ≈ Analı babalı büyüsün, TKS 179.

1702 Analı babalı beslensün (analij babalij beslensun) : Sia nutrito del padre e [della] madre, H.100b.

- Aşk olsun. | Osm. ışk "esenlik, refah" A.186; eyisk "pro" Roc.A.97. | TKS 181 Aşk olsun (kınama, sitem)'dan farklı anlamda.

1533 Eyşk ossum (eışch ossum) : Pro ti facci, A.186. | Eyşk ossum, ola (eışch ossum, olá) : Pro ui facci, rispondesi *misch ossúm*, *eischinixé* al uostro pro, rispondesi *jascîn usum* la eta tua sia longa, A.186.

- Aşkına, | bk. aşk olsun.

1533 Eyşkinize (eischinixé) : Al uostro pro, A.186.

1832 Eşkine ağam (eshekiñeh agham) : Your good health, Sir!, D.156.

- Aynına getirmesin. | Osm. aynına getirmemek “non portare nel suo occhio” Roc.A.40; ‘áynine almamak = i’tibār etmemek “sprezzare, non tener conto, non far stima”; beni ‘áynine almaz oldılar; ‘áynümde degül; ‘áynine almadı, M.Lex.3366.
- 1533 Aynına getermesin (aininá ghietterméssin) : Tu nô lo metti î fantasia, tu nô lo stimi [hoşlanmıyorsun, değer vermiyorsun], A.135.
-
- Bakileriniz sağ olsun. | Osm. bākī = kalan, M.Lex.675.
- 1702 Bakileriñiz sağ olsun (bakilerignis sag olsun) : Il vostri restanti siano sani, H.103a.
-
- Başınız sağ olsun, TKS 185.
- 1702 Başıñız sağ olsun sultanım : Sia sano la vostra testa, H.102b.
-
- Bayramınız kutlu olsun, TKS 186.
- 1680 Bayramüñüz kutlü olsun (bajramün-üz kutlü olsun) : Buone feste; vi auguro felicissime queste sante feste, M.Lex.4265.
- 1702 Bayramıñız kutlu olsun (bajramignis koetloe olsun) : La vostra festa sia felice, H.99b.
-
- Bayramınız mübarek olsun, TKS 186.
- 1680 Beyrāmüñüz veya eyyām-i şerīfūñüz mübārek ola (bejrāmün-üz, vel ejjāmī şerīfün-üz mübārekī ola) : Buone feste; vi auguro felicissime queste sante feste, M.Lex.4265.
- 1702 Bayramıñız mübarek olsun (bajramignis moebarek olsun) : La vostra festa sia felice, H.100a.
-
- Bereket versin, TKS 188.
- 1790 bk. Allah bereket versin.

- Berhudar ol, TKS 188.

- 1533 Barhudar ol (barchudár ol) : Benedecto sia, A.138.
 1680 Berhordâr ol (berchordâr ol) : Vivas, diu vivas, M.130.
 1794 Berhordar ol oğul (berchordâr ol òghul) : Siate benedetto, C.664.

- Cehenneme. | ≈ Canın cehenneme, TKS 197.

- 1680 Cehenneme (gehenneme) : Ad infernum; ad diabolum, M.131.

- Cenabı Allah yardımcınız ola. | = Allah yardımcınız olsun, TKS 174.

- 1702 Cenāb-ı Alla yardımcıñız ola (genaebij alla ijardimgignis ola) : Signore Iddio sia vostro aggiutatore, H.101b.

- Cenabı Bari merhumu gariki rahmet eylesin. | Osm. 1680: gárık = batmış, M.Lex.3399. | ≈ Allah gani gani rahmet eylesin, TKS 170.

- 1702 Cenab-ı Bari merhumı garik-i rahmet eylesün (genabi barij merhoemij garikij rahmet ejlesun) : Il signore creatore habbia il defunto in pietà eterna, H.103a.

- Çatlayasın. | ≈ Çatlayasica (Nevşehir), KS 265.

- 1680 Karn ağrısı *veya* çatlayasın (karn aghrysi, *vel* ciatlajasin) : Quasi dolor ventris tibi accidat; rumparis, M.131.

- Çok yaşa. | Hapşıran birine söylenenden farklı durumda. = Çok yaşa sen, TKS 199.

- 1680 Çok yaşa (ciok jaşa) : Vivas, diu vivas, M.130.
 1790 Çok yaşa *veya* yaşe (tchoq yacha, *ou* yachè) : Vivez longues années; que Dieu vous accorde une longue vie, Vg.211.

- Dostlar sağ olsun, TKS 205.

1702 Dostlar sağ olsun (dostlar saeg olsun) : Siano sani e amici, H.103a

- Ev(in) kutlu olsun.

1533 Ev kutlu ossum (ew chuttlj ossúm) : La casa ui facci buô pro, A.168.

- Gazanız/feth u fütühünüz mübarek olsun.

1680 Gázāñüz *veya* fethu fütühüñüz mübārek olsun (ghæzān-üz, *vel* fethu fütühün-üz mübārekⁱ olsun) : Mi rallegro della vostra vittoria, M.Lex.4265.

- Hak Taala senin vücudunu eksik etmesin. | $\approx$ Allah sizi başımızdan eksik etmesin, TKS 172.

1790 Efendim, Hak Ta'ala senin vücudünü eksik etmesin (èfendim, haq ta'-ala sènin vudjoudunu èksik ètmèsin) : Monsieur, Que le Juste par excellence, le Très-haut, ne permette pas que nous vous perdions, Vg.323.

- Hak Taala sizlere ömürler versin. | = Allah sizlere ömür versin, TKS 173.

1702 Hak Teala sizlere ümrler virsün (hak teala cislereh umrler virsun) : Iddio eccelso dia a voi vita, H.102b.

- Hayr başına uğrasın.

1680 Háyr bāşüñe oğrasün (chæjr bāşün-e oghrasün) : Tibi bonum accidat, M.Lex.1984.

- Hayr(lar) ola / olsun. | *Hapşırınca ya da kâr, kazançla ilgili söylenen söz. | TKS 225 hayrola? (şaşkınlık), hayrolsun (rüya yorumu)'dan farklı durumlarda.

1533 Hayr ossum - hayr ola (chāir ossúm - chāir olá) : Dio ti benedica /o/ uero benedictione ti sia & 'dicesi quando una starnuta, rispondesi *chāir olá* & significa il medesimo ouero si rispondera *jascīn usúm* la eta tua sia longa [= biri hapşırınca karşılık olarak *hayr ola* denir; anlamı aynıdır, ya da daha doğru olarak *jascīn usúm* diye karşılık verirsin]', A.181.

1680 Háir ola, háirlar ola (chæir ola, chæirlar ola) : Sternutanti; profit, fit felix, M.131.

- Hazreti Allah dahi büyük mertebeler müyesser ve nasip eyleye.

1702 Hazret-i Alla dahi büyük mertebeler müyesser ve nasib eyleye : Domine Dio vi conceda maggior' gradi, H.101a.

- Huda muininiz olsun. | = Allah muinin ola/olsun, (Van, İstanbul) KS 66; Tanrı muinin olsun, TS 1417; osm. muin = yardımcı, TS 1417.

1702 Huda muiniñiz olsun (gouda muoeijnignis olcun) : Dio sia vostro aggiutatore, H.101b.

- Irak olsun. | = Yırak ola, (Gaziantep) KS 69 ≈ Allah korusun, TKS 168.

1612 Irak olsun (irak olsun) : Deus prohibeat, Mg.158, Mg.227, Mg.312.

- İyd-i şerifiniz said ola.

1702 İyd-i şerifiñiz said ola (ijdi cherifignis said ola) : La vostra santa festa sia felice, H.99b.

- İş olsun.

1680 bk. kolay gele.

- İşin rast gele / gelsin.

1790 bk. rast gele.

- Kademi mübarek ola.

1702 Kademi mübarek ola (kademii moebarek ola) : Sia felice il suo venire, H.100b.

- Karın ağrısı.

1680 bk. çatlayasın.

- Kolay gele, TKS 240.

1680 Kolay gele *veya* iş olsun (kolaj giele, *vel* iş olsun) : Facilitetur, vel perficiatur opus, M.131.

1709 Kolay gelle Çelebi (kolay ghelle chelebý) : Pray sir, come hither, V.61

1790 Kolay gele (qolay guièlè) : Que Dieu en facilite les succès, Vg.210.

- Kutlu olsun, TKS 242.

1533 Kutlı olsun (chuttlj ossû) : Pro ti facci, A.206.

1680 Kutlü olsun (kutlü olsun) : formula gratulandi [tebrik ifadesi]. Sia pur felice, mi rallegro, M.Lex.4265.

- Lanet ona.

1680 Lá'net aña *veya* lá'net üzerine, lá'netüllâhi 'áleyhi (læ'net an-a, *vel* læ'net üzerine, læ'netüllâhi 'ælejhi) : Maledictio Dei super ipsum, M.131.

- Lanet üzerine.

1680 bk. lanet ona.

- Lanetüllahi aleyhi.

1680 bk. lanet ona.

- Mansıbın kutlu olsun. | Osm. 1680: mánsib = mertebe, M.Lex.4963.

1680 Mánsibüñ kutlu olsun (mænsybün- kutlu olsun) : Tuum officium sit faustum, M.131.

- Mansıbınız mübarek/kutlu olsun.

1680 Mánsibüñüz mübârek ola *veya* kutlü olsun (mænsybün-üz mübârekⁱ ola, *vel* kutlü olsun) : Mi rallegro della dignità, ò carica nuouamente conseguita, conferitai, M.Lex.4265.

1702 Mansıbıñız mübarek olsun (mansibignis moebarek olsun) : Sia felice il vostro officio, H.100b.

- Meşk olsun.

1553 Mişk ossum (misch ossúm), bk. aşk olsun'a karşılık olarak söylenen söz.

- Muammer ol. | Gtt. muammer ol- “uzun ve mutlu yaşamak” TS 1411.

1790 Mu‘ammer ol bazırgan (mu-‘ammer ol, bazerguian) : Vivez longues années, cher négociant, Vg.299.

- Muradın hasıl olsun. | $\approx$ Allah ne muradın varsa versin, TKS 169.

1533 Muradun hasıl ossum (muradún chassıl ossúm) : La uolunta tua sia adempiuta, A.181.

- Mübarek olsun, TKS 247.

1533 Bombarek ossum (bombaréch ossúm) : Pro ti facci; pro ti facci di uno benefitio, A.144.

1680 Mübārek olsun (mübārekⁱ olsun) : Fit felix, faustum, gratulor tibi, M.131.

- Oğul yaşın uzun ola, (Van) KS 64.

1702 Oğul yaşı uzun olsun (ogul ijachi oesun olsun): Sia longa la vita del suo figlio, H.100a.

- Onmayasın, (Suşehri) KS 179.

1680 Oñmayasin (on-majasin) : Non evadas in virum, M.131.

- Ömrün(üz) çok/ziyade olsun/ola.

1533 Ömbrün çok ossum (ombrún cioch ossúm) : La eta tua sia lûga, A.144. | Önmürüm çok ossum (onmrúm cioch ossúm) : La eta tua sia assai, A.222.

1680 ‘Umrüñ çok olsun *veya* ‘umrüñüz çok ola, *veya* ziyāde ola (‘umrün-çiok olsun, *vel* ‘umrün-üz çiok ola, *vel* zijāde ola) : Vivas diu felix, M.130.

1702 Ümrüñ çok olsun (umrugn çiok olsun) : Sia molta la vostra vita, H.99b. | Ümrüñüz çok ola (umrugnûs çiok ola) : Sia molta la vostra vita, H.98b. | Ümrüñüz ziyād ola (umrugnus siijaed ola) : Sia cresciuta la vostra vita, H.100b.

1832 ‘Umrüñüz çok ola (umrüñüz tchiok ôlah) : I thank you; lit.[literally] may your life be long, D.155.

- Ömrünüz mezid olsun.

1702 Ümrüñüz mezid olsun (umrignis mesid olsun) : Sia cresciuta la vostra vita, H.100a.

- Ömr ü devletiniz ziyade ola /olsun.

1680 ‘Umrü devletüñüz ziyâde ola *veya* olsun (‘umrû dewletün-uz zijâde ola, *vel* olsun) : Producat Deus vitam tuam augeatque prosperitatem, M.130.

1702 Ümr ü devletiñiz ziyade ola (umroe devletignis siijade ola) : Che sia molta la vostra vita et felicità, H.99a.

- Piri kemal ol.

1680 Pîr-i kemâl ol (pîrî k’emâl ol) : Vivas, diu vivas, M.130.

- Rast gele! “işiniz rast gitsin” TS 1645; rasgele. TKS 261.

1790 Rast gele (rast gele) : Qu’il réussisse, Vg.346. | İşin rast gele (ichin rast guièlè) : Je désire, que vous réussissiez dans votre affaire, Vg.300. | İşin rast gele (ichin rast guièlè) : Que ton affaire réussisse; que tu réussisses dan ton affaire, Vg.346. | İşin rast gelsin (ichin rast guièlsin) : Que cette affaire réussisse à votre gré, Vg.304.

- Sağ ol, TKS 263, TS 1681.

1702 Sağ ol (sag ol) : Siate voi sano, H.98b. | Siz da sağ olasız (sisda saeg olasiss) Anco voi siate sano, [bk.‘Dostlar sağ olsun’a karşılık olarak] H.103b.

- Sağ olun var olun, TKS 262.

1680 Sağ ol var ol (sagh ol war ol) : Viva, diu vivas, M.130.

- Sıhhatler/saatler olsun, TKS 267.

1702 Sahatler ola (sahatler ola) : Buon prò vi faccia, H.103b.

- Tanrı belasına/hışmına uğrayasın.

1680 Tañri belāsine, hışmine, oğrayasin (tan-ri belāsine, chysmine oghrajasin) : Incurras maledictionem Dei, M.131.

- Tanrı gönlünün muradına göre versin. | = Allah gönlünün muradını vere/versin (Van, İstanbul) KS 52.

1702 Tañrı günlüñ muradine güre versün (tagrij ghiugnugn moeradine ghieureh versun) : Dio dia conforme al desiderio del vostro cuore, H.103b.

- Tanrı seni sevsin.

1533 Tañrı seni sevesum (tángri senī seuesúm) : Dio ti ami, A.243.

- Uğurun hayr ola. | Osm. 1680: oğur “augurio, auspicio, sorte, fortuna” M.Lex.521 = ‘talih, şans’ TS 2031.

1702 Uğuruñ hayr ola (oegoerugn ghair ola) : Sia in bene il vostro augurio, H.99b.

- Var belaya uğra.

1533 Var bela oğra (var bælá ográ) : Ua che riscontri trista sorte, o disgratia, o briga, o malanno, A.140. | Var bela oğra (var balá ográ) : Ua che riscontri il malâno, A.140.

- Var ol, TKS 279.

1702 Var ol (var ol) : Siate in essere sempre, H.98b.

- Yaşamayasın.

1680 Yaşamayasın (jaşamajasin) : Non vivas, M.131.

- Yaşın uzun [olsun].

1533 Yaşın uzum (jascīn usúm) : La eta tua sia longa, A.181, A.186; ayrıca bk. hayr(lar) ola / olsun ve aşk olsun.

Kısaltmalar

- A. Argenti 1533 (bk. Adamović 2009).
An-ağl. Anadolu ağzları.
Bk. Bakınız.
C. Carbognano 1794.
D. Davids 1832.
DS Derleme Sözlüğü.
Fr. Fransızca
Gtt. Güncel Türkiye Türkçesi.
H. Heyman 1702
Holl. Hollandaca.
İng. İngilizce.
İt. İtalyanca.
KS Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme (bk. Erol 2007).
M. Meninski Grammatica Turcica 1680 (bk. Stachowski ve Ölmez 2000).
M.Lex. Meninski Lexicon 1680 (bk. Stachowski ve Ölmez 2000).
MBTS Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Ayverdi 2010).
Mg. Megisero 1612.
Osm. Osmanlı Türkçesi.
Rgzz. Ragazzini 2015.
Roc.A. Argenti 1533 (bk. Rocchi 2007).
TKS Türkçede Kalıp Sözler (bk. Gökdayı 2015).
TS Türkçe Sözlük.
TTS Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü.
V. Vaughan 1709.
Vg. Viguiet 1790.

KAYNAKÇA

- ADAMOVIĆ, Milan, *Floransalı Filippo Argenti'nin Notarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, (Çev. Aziz Merhan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 2004.
- AKSAN, Doğan, *Türkçenin Zenginlikleri, İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- AYVERDİ, İlhan, *Kubbealtı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul 2010.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- BAŞKAN, Özcan, "Türkçede Dil-İçi Dünya-Görüşü", *Macit Gökberk Armağanı*, (Haz. Bedia Akarsu, Tahsin Yücel), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, 151-172.
- BAYRAKTAR, Semra, "Yabancı Dil Öğretiminde ve Yabancılarla Türkçe Öğretim Setlerinde Kalıp Sözler", *Dil Araştırmaları*, 27, 2020, 171-197.
- BUSSMANN, Hadumod, *Dictionary of Language and Linguistics*, (Trans. Gregory Trauth, Kerstin Kazzazi), Routledge, London and New York 2006.
- CARBOGNANO, Cosimo Comidas de, *Primi Principi della Gramatica Turca*, Propaganda Fide, Roma 1794.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 2002.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Uygulamalı Türk Dili*, Papatya Yayınları, İstanbul, 2015.
- DAVIDS, Arthur Lumley, *A Grammar of the Turkish Language*, R. Watts, London 1832.
- DEVELİ, Hayati, *Dil Doktoru: Dile ve Türkçeye Dair Yazılar*, 3F Yayınevi, İstanbul 2007.
- EROL, Çiğdem, *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları: İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995, <https://sozluk.gov.tr/>; (Erişim tarihi: 1 Haziran 2022).

- GÖKDAYI, Hürriyet, "Türkçede Kalıp Sözcükler", *Bilig*, 44, 2008, 89-108.
- GÖKDAYI, Hürriyet, *Türkçede Kalıp Sözcükler*, Kriter Yayınları, İstanbul 2015.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, Derin Yayınları, İstanbul 2010.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet, "Viguiet ve Elemens De La Langue Turque Adli Eseri", *İlmî Araştırmalar*, 10, 2000, 39-64.
- HEYMAN, Johannes, *Vocabularium Turcico – Italicum*, Leiden University Library, cod.or. 1686.
- IZUTSU, Toshihiko, *Kuran'da Allah ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1975.
- KERİMOĞLU, Caner, *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara 2017.
- KULA, Onur Bilge, "Dilin Kültüreliliği ya da Kültürün Dilselliği", *Bilim ve Ütopya*, 23, 1996, 46-47.
- MARTINET, André, *İşlevsel Genel Dilbilim*, (Çev. Berke Vardar), Multilingual, İstanbul 1998.
- MEGISERO, Hieronymo, *Institutionum Linguæ Turcicæ*, Leipzig 1612.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien, *Grammatica Turcica*, (Haz. Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez), Simurg, İstanbul 2000.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien: *Lexicon Turcico – Arabico – Persicum*, (Haz. Stanisław Stachowski, Mehmet Ölmez), Simurg, İstanbul 2000, I-III.
- RAGAZZINI, Giuseppe, *ilRagazzini. Dizionario Inglese – Italiano, Italiano – Inglese*, Zanichelli, Bologna 2015.
- ROCCHI, Luciano, *Ricerche sulla lingua osmanlı del XVI secolo. Il corpus lessicale turco manoscritto fiorentino di Filippo Argenti*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007.
- SCHMIDT, Jan, *Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands. Volume Two: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in Leiden University Library Between 1800 and 1970*, Legatum Warnerianum in Leiden University Library, Leiden 2002.
- SOLOK, Cevdet Kudret, *Karagöz*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, III.
- TDK, *Derleme Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1975, VIII.
- TDK, *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995-1996, I-VI.

- TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- ÜNSAL, Gülhanım, "Dil Öğretiminde Kalıp Sözlükler ve Çevirisi", *Turkish Studies*, 8/8, 2013, 1383-1394.
- VAUGHAN, Henry, *Olor Iscanus: A Collection of Some Select Poems and Translations*, Humphrey Moseley, London 1651.
- VAUGHAN, Thomas, *A Grammar of the Turkish Language*, J. Humfreys, London 1709.
- VIGUIER, Pierre François, *Éléments de la Langue Turque*, De L'imprimerie du Palais de France, Constantinople 1790.
- WRAY, Alison, *Formulatic Language and the Lexicon*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- ZOLTÁN, Ildikó Gy., "It's Raining Cats and Dogs – Weather in English Idioms", *Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 14, Târgu-Mureş 2013, 270-277.

"IN THE TESTIMONY OF TRANSKRIPTIONSTEXTE,
CLICHE WORDS IN OTTOMAN TURKISH: BLESSINGS, CURSES"

Abstract

Transkriptionstexte is Turkish learning guides prepared by Western authors in alphabet systems such as Latin and Armenian Cyrillic. These texts, which can be considered the first products in terms of teaching Turkish as a foreign language in Europe, have been composed with an applied approach based on spoken language. For this reason, it also contains phrases that a foreigner may need in communicating with a Turk in Ottoman lands. Among these, there are blessing and curse cliches that reflect the material and moral value judgments of Turkish society. This article focuses on the mentioned cliches collected from some transkriptionstexte written between 1533 and 1832. In a part of the study, some compiled cliches were analyzed diachronically according to their semantic, contextual, stylistic and syntactic situations and evaluated in terms of their transfer from the source language to the target one. In the last part of the study, the blessing and curse cliches compiled from the transkriptionstexte are compared with their current forms and given in chronological order.

Keywords

Blessings, curses, cliché words, transkriptionstexte, teaching Turkish as a foreign language.